

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЧЕНКА У ПОЕМІ «КНЯЗЬ САРМАТІЇ» М. ЧЕРНЯВСЬКОГО

М. Чернявський у своїх творах намагався осмислити історичні періоди, які пройшла Україна від доби Козаччини до 20-х років ХХ ст., прагнув з'ясувати причини руйнацій та національних утисків, яких зазнала країна в ці часи. У поемі «Князь Сарматії» письменник зосередив свою увагу не на перебігу історичних подій, а на індивідуальності українця. В основу твору покладено історію життя нащадка славного роду Хмельницьких – Юрія. Автор на прикладі Хмельниченка показав наскільки жорстокою може бути людина, коли вона позбавлена любові в своєму житті, коли на її плечі покладено непосильну ношу – бути очільником свого народу. Детальні описи психологічного стану головного героя, його самоаналіз, сни, символи вказують на модерність твору, служать М.Чернявському для зображення образу «маленької людини», яка волею долі опинилася в складний для країни час і своїми діями занастала себе і спричинила нещадну руйнацію територій України.

Ключові слова: гетьманенко; психологізм; роздвоєння; божевілля; духовно слабка людина; модернізм.

«Історичне минуле, об'єктивно перебуваючи поза суб'єктом (в іншому світі), може стати внутрішнім його набутком настільки, наскільки воно безпосередньо ним переживається, перетворюючись тим самим у факт його власного досвіду» [1, с. 140]. Вивчення досвіду минулих поколінь постало нагальною потребою суспільства на початку ХХ ст., оскільки давало змогу пізнати глибше людину як суб'єкт, що є носієм універсальної структури свідомості.

Уже в ранній творчості М. Чернявський звертався до історичного минулого українського народу, яке вабило його козацькою сміливістю, рішучістю. Натхнення молодий поет черпав з творів Т. Шевченка. Ще одним джерелом для митця традиційно постає усна народна творчість. Подібно до історичних пісень, дум вірші М.Чернявського про минуле пройняті ненавистю до загарбників, які нещадно спустошували українські землі.

Зразком вираженої історіософії письменника дослідники називають цикл «Поминки», в якому події часів Запорозької Січі осмислено в неоромантичному плані. Розкриваючи психологію людини від вільного кочівника («Ушкали») до прославлених гетьманів (Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи), поет прагне пробудити в сучасників відчуття національної ідентичності, «дух нашої давнини» (Д. Донцов). За спостереженням Є. Маланюка, «національна свідомість – це своєрідна пульсація крові, це серце, а не голова. Національну свідомість можна обудити, але ніколи не можна «прищепити» чи «вмовити» [4, с. 134].

Історичні погляди М. Чернявського по-різному оцінюються літературознавцями. За спостереженням

Яра Славутича, «пробував Чернявський писати на історичні теми, але без заглиблення в давні часи. Непогане враження справляє «Чаша Святослава» – тут подано дуже добру інформацію й запевно славу полеглому. Однак вірші на гетьмансько-козацькі теми слабкуваті» [7, с. 59].

На думку П. Колесника, «козацькі повстання поет висвітлює як війну голоди проти дуків. Причини поневолення України бачить не тільки в колонізаторській політиці самодержавства, а й у зраді українського панства національних інтересів своєї батьківщини. Автор відходить від традиційної ідеалізації і романтизації минулого України...» [3, с. 417].

Н. Чухонцева говорить про спрямування історичних творів М.Чернявського «...на розкриття нерозривного «зв'язку часів», на актуалізацію того історичного досвіду, що є необхідним для кращого розуміння сучасності та прогнозування майбутнього...» [10, с. 25].

У дослідженнях І. Немченка знаходимо таке твердження: «Долі своїх героїв – козацьких гетьманів і отаманів – Чернявський подає крізь призму сприйняття народу, враховуючи суспільний резонанс і наслідки діяльності кожного з них» [5, с. 16].

М. Євшан здійснив аналіз поеми М. Чернявського «Князь Сарматії». За його спостереженням – це поетична повість, у якій продовжились традиції Байрона. Попри деяку застарілість самого жанру, дослідник акцентує таку її рису, що перебуває поза часом, як «психологічне тло, на якому відбувається ціла подія» [2, с. 508]. Критик схвально відгукнувся про цей твір і вказав на новаторство автора в розкритті історичної теми: «Хоч... тло історичне або епоха лишень зазна-

чені, а самі події дуже скупі; зате психологія героя завсідги забирає найбільше місця і є головним предметом оповідання. Так і у пана Чернявського» [2, с. 508].

Досліджуючи історіософію М. Чернявського, літературознавці в основному зосередили свою увагу на віршах письменника, що увійшли до історичного циклу «Поминки», а поема «Князь Сарматії» не стала об'єктом їх вивчення. Спостереження М. Євшана стосуються твору загалом і не розкривають основних засад характеротворення. У своїй розвідці ставимо за мету висвітлити стильові домінанти письменника у зображенні Юрія Хмельницького.

У поемі «Князь Сарматії» (1896) М. Чернявський звернувся до часів гетьманату в Україні у період Руїни. Як писав у передмові до твору автор, всю свою увагу він зосередив на долі «нешасної людини й безталанного гетьмана, безславного сина великого батька, – Юрія Хмельницького» [9, с. 193].

Необхідно зазначити, що це не єдина спроба письменника художньо осмислити образ Хмельниченка. Трохи пізніше у циклі «Поминки» буде вміщено вірш «Гетьманські дари», в якому М. Чернявський зобразив наслідки міжусобиць, що були спричинені боротьбою за гетьманську булаву після смерті Богдана Хмельницького між його сином Юрієм та Сомком. Поет викрив підступність політичної тактики обох претендентів на булаву: «Юрко нікчемний», «Сомко, Москви підніжок»; засудив кровопролиття заради досягнення влади, братовбивчу війну.

У творі «Князь Сарматії», використавши жанр поеми, письменник протягом тривалого часу (близько восьми років) намагався з'ясувати причини невдалого гетьманування нащадка великого Богдана: «Доля кілька разів приводила його до влади й сили і стільки ж разів скидала все нижче й нижче, поки не спустила, з петлею аркана на шиї, на дно Дністра. До того ж це була людина дрібна, а на її плечі долею було навалено стільки ваги, що вона була б під силу хіба велетневі» [9, с. 193]. Новаторством М. Чернявського було те, що він, «відкинувши геть деякі зайві жалі й запізнені поради й догани давнім діячам історикам, подивися на нещасну людину оком людини й брата... Його цікавив в історичному діячі *чоловік*, людина – в широкому значенні цього слова» [9, с. 193].

У своїй поемі письменник показав Юрія Хмельницького за часів перебування у грецькому монастирі в Стамбулі під ім'ям Гедеон. Попри географічні неточності автор у творі використав реальні факти. За історичними джерелами Юрій Хмельницький після невдалого союзу з Річчю Посполитою постригся у ченці і взяв собі ім'я Гедеон. Цікавою є етимологія цього імені, що сягає Біблії. У Старому Завіті вміщено розповідь про героя Гедеона, який завдяки мужності і Божого благословення врятував євреїв від ворогів мадіанитян, що гнобили ізраїльтян понад сім років.

Обравши собі таке духовне ім'я, Юрій Хмельницький на підсвідомому рівні прагнув бути сильною, вольовою особистістю, від дій якої залежить доля народу. І в житті, і в поемі М. Чернявського такі бажання героя увиразнюють не стільки його патріотизм, а, перш за все, потяг до влади і слави. Тому вже на початку твору перед нами хоч і постає чернець Гедеон під час молитви, але звернення до Бога не є щирим.

Холодне серце чоловіка переповнене образою за безславне завершення його гетьманування, прагне помсти. Він бажає повернутися на Батьківщину:

Та ні, ще може час настане

І буде знов в моїх руках,

Аж доки в смертний час не кину,

Усе, що дав мені отець...

Я вирву з рук їх Україну!.. [9, с. 194]

У Хмельниченка прокидається гордість і образа, коли він згадує про свого батька, про часи його гетьманування.

Не менш показовим є друге ім'я, яке в житті було надано Юрію Хмельницькому турками у вигляді титула «князя Сарматії та України, володаря Війська Запорозького», і частину якого виносить в назву свого твору М. Чернявський. Гучна назва «Князь Сарматії» виступає дисонансом у поемі до історії життя «маленької людини», яка так і не змогла дорівнятися до свого прославленого батька. Через низку монологів письменник доводить духовну слабкість Хмельниченка і водночас його бажання бути гетьманом. Вигуки «Я вирву з рук їх Україну!..», «Не буде... годі!» посилюють душевну напругу героя, його прагнення до влади.

Звернення поета до трагічної долі Юрася дозволило йому на психологічному рівні простежити зародження жорстокості й ненависті в душі слабкої людини, а також розкрити психологію українського народу в період Руїни. М. Чернявський через мотив роздвоєння поглибив внутрішні суперечності Хмельниченка. За спостереженням М. Євшана, «автор показав нам два елементи, два змагання, цілком собі противні, які й мучать тому його: змагання закоштувати життя у всіх його видах, життя повного, гарного й щасливого, змагання, не ограничене нічиєю волею... і другий елемент його природи, наскрізь суперечної, що плутається у темних льохах власної душі, елемент, що бореться на життя і смерть з тамтами робить Юрія нещасним. Се те, що звано запереченням тої волі до життя, песимізмом» [2, с. 511]. Роздвоєння духовного світу особистості дослідники вважають головною рисою модерного героя. Л. Петрухіна зазначає: «Джерела «автодинаміки Я», той поштовх, що примушує митця вийти на дорогу (життя, творчості), вступити у суперечності із світом та суспільством, знаходяться у роздвоєності людської природи, у тому homo duplex, що особливо яскраво проявляється в естетиці і психології модерністського бачення» [6, с.176–177]. Одвічне роздвоєння, згідно із світоглядом М. Чернявського, може знищити людину. Історія життя Юрія Хмельницького є зразком падіння особистості.

Амбіційність безсилою і слабодухого Юрася призводять до того, що він стає знаряддям боротьби проти свого народу в руках турецького султана. Невдача Хмельниченка як гетьмана була спричинена і страшною руйнацією, якої зазнав український народ у ті часи. З почуттям жалю до Батьківщини говорить Юрась про цей період:

...Горе, горе нам!..

Отчизно любая, кохана,

Служила добре ти ляхам,

Тепер аж три у тебе пана,

Три пана, матінко свята,

Всесвітня наша сирота! [9, с. 193]

Споглядання просторів зруйнованої України на якийсь час привносить в душу героя відчуття співпереживання, болю за свій народ, спонукають його до своєрідного прозріння й визнання своєї слабкості:

Хіба мені за нього стати.
Мені, безсилому ченцю,
Із пекла край свій рятувати,
Вдихнути дух живий мерцю?! [9, с. 199]

Попри усвідомлення Хмельниченком відповідальності й складності історичного моменту для країни, у ньому переважає егоїзм, жага влади, що стають згубними як для героя, так і для Батьківщини. Знесилений кривавими війнами, народ не прийняв слабкодухого сина Богдана, який приніс Україні ще більші руйнування і сльози.

М. Чернявський засудив безвідповідальність Юрія Хмельницького як гетьмана, його зраду батьківщині, але разом з тим намагався показати внутрішню кризу, яку той переживав. Поет змальовує героя як жертву батькового авторитету, неспроможного гідно продовжити його справи, несучи тягар державного діяча:

«Який гетьман, вояка з мене»? –
Сміється він, немов шалений. –
«Але який я і чернець?
Душею й тілом я – скопеч!» [9, с. 203]

Відчужено і самотньо, відчуваючи до себе вороже ставлення народу, жив у своєму маєтку в Немирові під охороною турецьких військ Хмельниченко. Вісім років гетьманування не принесли задоволення Юрасеві, натомість тільки духовно виснажили його. Князь Сарматії, син Богдана Хмельницького перетворився на прислужника султана, раба. Змальовуючи героя в образі божевільного, що блукає по саду, М. Чернявський показав трагедію людини, яка через політичні розрахунки інших людей була обділена любов'ю. Підсилює межовий стан чоловіка краса весняної тихої ночі, що владно всіх підкорила собі, і постає контрастом розпачу, туги гетьмана від безвихідної самотності.

Подібно до романтиків, розраду своїм почуттям Хмельниченко шукає в нічному саду. За міфологічними уявленнями, сад – це «образ ідеального світу, космічного порядку і гармонії – втрачений і знову віднайдений рай» [8, с. 168]. У поемі образ саду втілює місце усамітнення героя, в якому його не зрадять, де він може оголити свою душу, а також мріяти про кохання красуні Юдити.

Через образ ночі письменник увиразнив темну сторону ества героя. Саме вночі Хмельниченко дізнається про нехтування його наказів Оруном і прагне розправи. Підступність Юрія, його помста родині єврея теж відбувається вночі. М. Чернявський детально зобразив несамовитість героя в передчутті катування ворога, «таємне зло», що наповнювало душу гетьманенка, призводить його до вкрай напруженого емоційного стану – галюцинацій:

Йому і моторшо й люблю,
І якось боязно було,
Немов клинка холодне скло
У серце ворога він рубав
Помалу, стиха устромляв,
І ворог бився, тріпотав... [9, с. 208]

М. Чернявський у своїй поемі показав, наскільки жорстокою може бути людина, доведена до відчаю. Тому таку страшну кару, фактично в історії Юрій Хмельницький єдиний її застосував, вибрав гетьманенку дружині Оруна за те, що було окрадено його долю, крах мрій про красуню Юдиту. Сцена розплати над старою єврейкою набуває у поемі найвищого психологічного напруження і показує несамовитість, неусвідомленість, фактично божевілья Хмельниченка у своїй злобі на людство:

Не пам'ятаючи нічого,
В страшенній злобі, козакам
Дає приказ гетьман, якого
Не розумів, як слід, і сам:
Зідрати шкуру із живої
Велить жидівки він старорі [9, с. 212]

Ненавість до самого себе і всіх наповнює люття його серце, він хоче хоч раз довести в такий спосіб свою верхність, помститися за всі прикrostі, які довелося йому зазнати в житті, за свою скалічену молодість.

Увиразнюють психологію Юрія Хмельницького і сни, які він бачить після ганебної розправи над єврейкою. Тонкий психолог М. Чернявський таким чином показав причини душевної дисгармонії героя, іншу сторону його душі, яка не була розкрита оточенням, яку затьмарило звірине начало гетьмана. У першому сні перед читачем постає сімейна ідилія, коли малий Юрась разом з мамою й іншими українцями зустрічає з переможного походу Богдана. К. Юнг зазначав, що сновидіння є способом «виявити зворотний зв'язок між підсвідомим і свідомим, представити підсвідоме творцем <...> особистості» [11, с. 315]. Сон Хмельниченка акцентує на його залежності від авторитету батька, неспроможності самому вирішувати проблеми, слабкість і прагнення захисту сильнішого.

Другий сон розкриває бажання Юрася до щасливого життя з коханою людиною. Голос молоді дівчини, що лунає в саду зворушує героя, спонукає його перебувати в «дивнім забутті», увиразнює образ лагідної й люблячої людини.

М. Чернявський-людинолюб і гуманіст в останні моменти життя зобразив гетьманенка як достойного сина славного Бога. Усвідомивши свої помилки, Юрась розкається перед рідним народом. Смертний вирок Хмельниченко бачить не в грізному присуді турецького султана, а в тій ненависті, яку відчуває до нього український народ.

І жаль, і сум його поїняв,
І стиснув серце безталанне.
Бо він уперше зрозумів,
Чий суд тепер його судив
І клав рішення нездоланне [9, с. 220].

Погляди М. Чернявського на історичне минуле українського народу зазнавали змін. Для ранніх поезій його характерні вплив фольклору та лірики Т. Шевченка. У поемі «Князь Сарматії» письменник відтворив долю «маленької людини», яка волею обставин і, в пешу чергу, особистих амбіцій опинилася у вирі політичних маніпуляцій. Життя Юрія Хмельницького письменник умовно розподіляє на дві частини: до повернення на Україну й отримання гетьманської булави і час після восьми років при владі. У перший

період свого життя герой переповнений жагою помсти за зневагу до нього і прагне повернути булаву, хоча і усвідомлює непосильну для себе відповідальність перед українським народом. Другий період життя Хмельниченка постає як своєрідне пекло як для самого героя, так і для українців. Письменник поглиблює психологічну кризу героя. Самотній і обдурений

хитрими тактиками ворогів Юрій стає чужим як для турків, так і для співвітчизників. За допомогою монологів героя, використання прийомів сну, контрасту, роздвоєння, символів М. Чернявському вдалося показати трагедію людини, дослідити причини її душевної дисгармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років ХХ ст. / Стефанія Андрусів. – Львів : Львівський нац. у-т ім. Івана Франка, Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Євшан М. «Князь Сарматії» (Поема Миколи Чернявського) / Євшан Микола // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. [Упор., передмова та примітки Н. Шумило] – К. : Основи, 1998. – С. 508 – 512.
3. Історія української літератури ХІХ століття : У 3 кн. Кн. 3. – К. : Либідь, 1997. – 681 с.
4. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк // Дніпро. – 1991. – № 1. – С. 148–177.
5. Немченко І. Художнє осмислення історії України в творчості М. Чернявського (на матеріалі поетичного циклу «Помишки») / І. Немченко // Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог : тези доповідей наукової конференції. – Херсон : ХОБГ, 1993. – С. 15–24.
6. Петрухіна Л. «Ното duplex» у модерністському краєвиді (на польському та українському матеріалі) / Людмила Петрухіна // Сучасний погляд на літературу: зб. наук. праць. – Випуск 3. – К. : ВЦ Держкомстату Укр.-к, 2000. – С. 171–179.
7. Славутич Яр. Розстріляна муза / Славутич Я. – К. : Либідь, 1990. – 184 с.
8. Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер / Пер. с англ. С. Пально – М. : ФАНР – ПРЕСС, 1999. – 448 с.
9. Чернявський М. Твори : У 10 т. / М. Чернявський. – Харків : Рух, 1928. – Т. 8. У зеніті (1897–1914). Поезії. – 256 с.
10. Чухонцева Н. Особливості художньої інтерпретації історії українського козацтва в поезії Миколи Чернявського // Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог : тези доповідей наукової конференції. – Херсон : ХОБГ, 1993. – С. 25–26.
11. Юнг К.-Г. Воспоминания, сновидения, размышления / К.-Г. Юнг. – Мн. : Харвест, 2003. – 496 с.

Л. Д. Коривчак,

Херсонский государственный университет, м. Херсон, Украина

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА ЮРИЯ ХМЕЛЬНИЧЕНКА В ПОЭМЕ «КНЯЗЬ САРМАТИИ» Н. ЧЕРНЯВСКОГО

Н. Чернявский в своих произведениях пытался осмыслить исторические периоды, которые прошла Украина от времен Казачества до 20-х годов ХХ века, стремился выяснить причины разрушений и национальных притеснений, которым подвергалась страна в это время. В поэме «Князь Сарматии» писателем сосредоточил свое внимание не на исторических событиях, а на индивидуальности украинца. В основе произведения история жизни потомка славного рода Хмельницких – Юрия. Автор на примере Хмельниченка показал насколько жестоким может быть человек, когда он лишен любви в своей жизни, когда на его плечи возложено непосильную ношу – быть руководителем своего народа. Подробные описания психологического состояния главного героя, его самоанализ, сны, символы указывают на модерність произведения, служат Н. Чернявскому для изображения образа «маленького человека», который волей судьбы оказался в сложное для страны время и своими действиями погубил себя и вызвал разрушения территорий Украины.

Ключевые слова: гетьманенко; психологизм; роздвоєння; безуміє; духовно слабый человек; модернизм.

L. Korivchak,

Kherson State University. Kherson, Ukraine

THE PECULIARITIES OF THE ARTISTIC INTERPRETATION OF YURI MELNYCHENKO CHARACTER IN THE POEM «THE PRINCE OF SARMATIA» BY M. CHERNIAVSKYI

The theme of our study is the peculiarities of the artistic interpretation of Yuri Melnychenko character in the poem «The Prince of Sarmatia» by Cherniavskiy. The subject of the study is the means of character creation of Khmelnyhenko image. M. Yevshan carried out the analysis of the poem «The Prince of Sarmatia». The critic appraised this work and drew attention to the strengthening of psychologism in it. M. Yevshan's observations relate to the work as a whole and do not reveal the basic principles of the character creation. The aim of our study is to highlight Cherniavskiy's stylistic dominants in the character of Yuri Khmelnytskyi. The results of the research can be used in the study of the history of Ukrainian literature of the late XIX – the first decades of the twentieth century, the Literature of the native land. In the poem «The Prince of Sarmatia» (1896) M. Cherniavsky tried to find out the cause of the failed reign of the great Bohdan's descendant for a long time (for about eight years). The writer recreated the fate of the «little man», who due to the will of circumstances and personal ambitions found himself in this maelstrom of political manipulations. Using the character's monologues, sleep techniques, contrast, splitting, the symbols of the night and the garden M. Cherniavskiy managed to show the tragedy of the man, to investigate the causes of his mental disharmony.

Key words: artistic interpretation; character creation; Ukrainian literature.